

Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

**VALIDACIJA MULTIDIMENZIONALNE SKALE STATUSA PROFESIONALNOG
IDENTITETA**

Završni magistarski rad

STUDENTICA

Amra Brkić

MENTORICA

Prof.dr.Dženana Husremović

Sarajevo, 2018

SADRŽAJ

1	UVOD.....	1
1.1	MODELI KARIJERNOG IDENTITETA.....	1
1.2	VISA SKALA.....	4
2	Ciljevi i hipoteze istraživanja.....	6
2.1	CILJ ISTRAŽIVANJA:.....	6
2.2	Problemi istraživanja su:.....	6
2.3	HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA.....	6
3	Metodologija istraživanja.....	7
3.1	Ispitanici.....	7
3.2	Instrumenti.....	7
3.2.1	VISA- Skala procjene profesionalnog identiteta.....	7
3.2.2	Validacijske mjere:.....	9
3.3	POSTUPAK.....	10
4	ANALIZA PODATAKA.....	10
4.1	Psihometrijske karakteristike i struktura VISA Skale.....	10
4.2	Faktorska analiza Skale VISA.....	11
4.3	Klaster analiza i razlika između srednje škole i Univerziteta.....	14
4.4	Validacijske mjere.....	21
4.4.1	Razlike u nivou blagostanja prema profesionalnom identitetu.....	21
4.4.2	Radna valencija i statusi identiteta.....	22
5	DISKUSIJA.....	23
6	ZAKLJUČAK.....	26
7	LITERATURA.....	27
8	PRILOG.....	30
8.1	PROCJENA STATUSA KARIJERNOG IDENTITETA (VISA).....	30
8.2	SKALA RADNOG AFEKTIVITETA.....	33
8.3	Skala samoprocjene.....	34

SAŽETAK

Cilj istraživanja je validacija Skale za procjenu statusa profesionalnog identiteta na osnovu studije koju je proveo Porfeli i sur.,(2011) na američkoj populaciji. Istraživanje je provedeno na ukupnom uzorku od 914 ispitanika, od čega su 333 učenika trećih i četvrtih razreda gimnazija i stručnih srednjih škola na području Sarajeva i Goražda i 581 student prvih i drugih godina fakulteta Univerziteta u Sarajevu. U istraživanju je korištena VISA skala za mjerenje statusa karijernog identiteta. Korištene su i dodatne mjere: Samoprocjena blagostanja (samo uzorak srednje škole), Skala radne valencije (pozitivna i negativna procjena rada i iskustva).

Konstruktna valjanost VISA skale, približno pokazuje strukturu i psihometrijska svojstva za srednjoškolce i studente u BiH kao na američkom uzorku učenika i studenata. Primjenom VISA mjernog instrumenta, identificirana su 4 statusa profesionalnog identiteta: ostvareni, difuzni, moratorij i status istraživačkog moratorija. Identificiran je i zaključani status identiteta kada je rađena klaster analiza na cjelokupnom uzorku. Također, identificiran je jedan od statusa identiteta koji nije sličan niti jednom od teorijskih statusa identiteta, koji je definisan kao *neidentificirani* status identiteta

|

1 UVOD

1.1 MODELI KARIJERNOG IDENTITETA

Identitet se odnosi na vlastiti osjećaj jedinstvenosti i kontinuiteta kroz vrijeme i kontekst (Erikson, 1968). Erikson je kroz svoju teoriju naveo kako je period adolescencije i mladog odraslog doba izuzetno važan za razvoj i pronalaženje vlastitog identiteta, i utječe na razvoj intimnosti, ostvarenje braka, ali i razvoj karijere (Fulgosi, 1990). Prema Eriksonu, glavna zadaća adolescenata je razvijanje koherentnog identiteta te savladavanje difuznog identiteta. Na putu ispunjavanja te zadaće, oni trebaju prevladati stanje nesposobnosti za uspostavljanje i održavanje intimnih veza i profesionalne neadekvatnosti i uspostaviti ravnotežu između želja roditelja ili okoline i vlastitih želja. U tom razvoju adolescenti prolaze kroz fazu psiho-socijalnog moratorija. To je razdoblje u kojem se važne odluke ostavljaju po strani i odgađa ih, kako bi mogao eksperimentirati s različitim društvenim ulogama. Ovaj prijelaz, iako često može uzrokovati zbunjenost, djeluje pozitivno na razvoj identiteta kod adolescenata i vodi ka odrasloj dobi. Prema Eriksonu, možemo vidjeti sljedeću tipologiju statusa identiteta:

1. difuzija identiteta: adolescenti koji nemaju precizno usmjerenje niti su u potrazi.
2. fiksiranje identiteta: adolescenti koji imaju neko određeno usmjerenje, ali nije njihov slobodan izbor. Najčešće je tome razlog nedostatak alternativa ili im je nametnut od strane nekog ko nad njima ima presudnu moć ili utjecaj.
3. moratorij identiteta: adolescenti koji ne traže aktivno usmjerenje ili zaposlenje i koji prolaze kroz razdoblje neodlučnosti zbog čega se nikad ni o čemu ne izjašnjavaju.
4. ostvarenje identiteta: adolescenti koji su donijeli odluku nakon faze moratorija i pokušavaju je ostvariti (Oswalt,2010).

Najistaknutiji model koji je Eriksonovu teoriju pretvorio u mjerljive konstrukte bio je Marcijev model istraživanja identiteta i privrženosti (Marcia, 1980).

Marcijeva teorija o postizanju identiteta tvrdi da dva različita dijela čine adolescentov identitet: kriza i privrženost (David,2014).

Slično teoriji Eriksona, Marcijeva teorija pretpostavlja da određene situacije i događaji (nazvani "krize") služe kao katalizatori koji potiču kretanje duž kontinuuma i kroz različite statuse identiteta. Krize stvaraju unutarnje sukobe i emocionalne prevrte, čime adolescenti preispituju njihove vrijednosti, uvjerenja i ciljeve. Dok istražuju nove mogućnosti, mogu stvoriti nova uvjerenja, usvojiti različite vrijednosti i napraviti različite izbore.

Četiri glavna statusa karijernog identiteta prema Marciju su:

1. **Ostvareni identitet** karakteriše visoko izražena dimenzija istraživanja i privrženosti. Ovaj status identiteta se postiže kroz proces aktivnog istraživanja i snažnu privrženost određenom skupu vrijednosti, uvjerenja i životnih ciljeva koji su se pojavili iz ove aktivne istrage i ispitivanja. U tom statusu identiteta mladi će odlučiti koje su vrijednosti i ciljevi najvažniji za njih. Mladi u statusu ostvarenog identiteta mogu odrediti ono što im je važno i razvrstati kroz brojne mogućnosti tko žele biti. Oni će eksperimentirati s mnogim različitim uvjerenjima i vrijednostima i analizirati njihov put u životu.
2. **Moratorijum** karakteriše visok stepen istraživanja, ali nizak stepen predanosti. Osobe se nalaze usred "krize" identiteta koja ih je potaknula da istraže i eksperimentišu s različitim vrijednostima, uvjerenjima i ciljevima. Međutim, nisu donijele nikakve konačne odluke o tome koja su im uvjerenja i vrijednosti najvažnija i koja bi načela trebala voditi svoj život. Dakle, oni još nisu predani određenom identitetu. Čuvaju svoje mogućnosti otvorenim.
3. **Zatvoreni identitet**
Taj status identiteta predstavlja nizak stepen istraživanja, ali visok stepen predanosti. Adolescenti ne pokušavaju utvrditi što im je važno. Oni ne propituju vrijednosti i uvjerenja. Umjesto toga, ti mladi dobivaju svoj identitet jednostavno prihvaćanjem vjerovanja i vrijednosti njihove obitelji, zajednice i kulture. U tom smislu pasivno prihvaćaju identitet koji im je dodijeljen.

4. **Difuzija identiteta**- Ovaj status identiteta opisuje mlade koji nisu istraživali niti obavezali na bilo koji osobni identitet. Stoga taj status identiteta predstavlja nisku razinu istraživanja i nisku razinu predanosti. Ovi adolescenti nisu razmišljali o svom identitetu i nisu utvrdili životne ciljeve. Oni su reaktivni, pasivno plutaju kroz život i bave se svakom situacijom kako se javlja (Oswalt,2010).

Marcijeva teorija ne pretpostavlja da će svaki adolescent proći kroz sva četiri statusa identiteta i ne postoji pretpostavka da je status identiteta kod adolescenata ujednačen u svim aspektima njihovog razvoja. Mladi mogu imati različite statuse identiteta na različitim domenama, kao što su karijera, religija i politika. U tom smislu moguće je da mladi imaju više od jednog identiteta u isto vrijeme (Oswalt,2010).

Nakon Marcijevog modela, došlo je značajnih unaprijeđenja na polju razvoja identiteta.

Predloženi su novi modeli koji se bave glavnim kritikama Marcijevog modela, poput činjenica da ovaj model predstavlja statičku, a ne dinamičnu sliku identiteta razvoju (Côté i Levine, 1988, prema Mastrotheodoros i Motti-Stefanidi,2017).

U nastavku su opisana dva takva modela.

1. **Luyckxov model** (Luyckx i sur.,2005) uključuje dvije dimenzije *istraživanje* (po dubini i po širini) i *privrženost* (stvaranje privrženosti i identifikacija sa privrženosti). Model kroz dvije dimenzije opisuje dvije faze u dinamici identiteta, pa se ovaj model naziva "Dualni model"(Luyckx i sur., 2006). Tokom prvog ciklusa, stvaranje privrženosti, adolescenti istražuju različite mogućnosti i formiraju inicijalne privrženosti. Tokom drugog ciklusa adolescenti istražuju početne opcije detaljnije (istraživanje po dubini), i na osnovu tog istraživanja identificiraju se s početnom privrženosti ili započinju novi ciklus stvaranja privrženosti(Mastrotheodoros i Motti-Stefanidi ,2017). Ovaj model opisuje pet statusa uključujući ostvareni, zaključani i moratorij status identiteta, koje je predložio Marcia. Skup studija (Luyckx i sur., 2008; Luyckx, Vansteenkiste, Goossens & Duriez, 2009), koji su u svojim istraživanjima koristili ovaj model, također su pronašli šesti status karakteriziran kao *nediferencirani* status identiteta(Porfeli i sur,2011).

2. **Crocetti model** (Crocetti, Rubini, Luyckx, i sur., 2008) je usmjeren na privrženost i postavlja tri dimenzije kao temelj procesa formiranja identiteta:

- *Privrženost* se odnosi na snažne izbore koje su adolescenti učinili s obzirom na različite razvojne domene, zajedno sa samopouzdanjem koje proizlazi iz tih izbora.
- Istraživanje po dubini predstavlja način na koji adolescenti održavaju svoje sadašnje obveze. Odnosi se na mjeru u kojoj adolescenti aktivno istražuju privrženost određenom identitetu koju su do sada izgradili, preispitivanjem vlastitih izbora, tražeći informacije i razgovarajući s drugima.
- *Preispitivanje privrženosti* odnosi se na spremnost na odbacivanje dosadašnje privrženosti određenom identitetu i traženju novih. Preispitivanje se odnosi na usporedbu sadašnjeg identiteta s mogućim alternativnim identitetima. Model Meeus-Crocetti pretpostavlja da se identitet formira u procesu kontinuiranog međusobnog djelovanja

Skorikov i Vondracek (1998) su potvrdili ranije rezultate koji su utvrdili da je profesionalni identitet pozitivno povezan s cjelokupnim identitetom (Kroger, 1986, 1988). Ono što se može zaključiti, na osnovu literature, jeste da razvoj profesionalnog identiteta vodi razvoju identiteta u drugim domenama (Porfeli, 2011).

Iako nije u potpunosti postojalo slaganje kod različitih autora o prirodi i broju statusa identiteta i domena koje ti identiteti uključuju, domena karijere je uvijek bila prisutna. Kroz mnoga istraživanja, odnos profesionalnog identiteta s drugim domenama identiteta je dobio malo pažnje u empirijskoj literaturi. Razlog tome je nedostatak valjanih i pouzdanih mjera identiteta specifičnih za karijernu domenu.

Zbog potrebe za adekvatnijom mjerom karijernog identiteta razvijena je VISA skala.

1.2 VISA SKALA

Skala procjene statusa profesionalnog identiteta (VISA) je primarno bila razvijena kako bi provjerila originalne dimenzije identiteta karijerno istraživanje i predanost, prema Luyckx modelu i dimenziju razmatranja, predloženo od Meeus i Crocetti. Također je bazirano na dvije vrste istraživanja karijere, to jeste istraživanje po širini i dubini. Budući da je VISA skala na samom početku pokazala zadovoljavajuće rezultate, rađeno je na njenom unapređenju kako bi što uspješnije mogla razlikovati statuse karijernog identiteta, na uzorku učenika srednje škole i studenata na fakultetu (Porfeli i sur. 2011).

Glavna studija na kojoj je bazirano ovo istraživanje, dobila je zanimljive rezultate korištenjem VISA skale (Porfeli i sur.,2011). Studija je provedena na dva poduzorka – srednjoškolci i studenti na Univerzitetu. U istraživanju je korištena VISA skala za mjerenje statusa karijernog identiteta. Korištene su i dodatne mjere: Samoprocjena blagostanja (samo uzorak srednje škole), Skale depresije, anksioznosti i stresa (samo uzorak fakulteta), Skala radne valencije (pozitivna i negativna procjena rada i iskustva). Glavni rezultati ove studije su pokazali da su ekstrahirani faktori i proporcija objašnjene varijance po faktorima, jednaka u uzorku srednjoškolaca i studenata, ali nije bilo skalarne jednakosti (postojale su razlike u aritmetičkim sredinama). Itemi VISA skale grupirani su u 6 subskala koje procjenjuju šest temeljnih konstrukata baziranih na tri dimenzije: predanosti karijeri, istraživanje i preispitivanje. Analizom korelacija utvrđeno je da postoji snažnija povezanost unutar dimenzija nego među dimenzijama. ANOVOM je utvrđeno da univerzitetski uzorak pokazuje veći stepen ostvarene privrženosti, identifikacije sa privrženosti i veći stepen istraživanja po dubini, a manje istraživanja po širini, fleksibilnost i karijerne sumnje nego uzorak srednje škole. Autori studije proveli su i klaster analizu kojom su utvrdili postojanje 6 statusa karijernog identiteta zasnovanih na pomenutim modelima. Osobe koje su svrstane u status *istraživačkog moratorijuma* su pokazali visoke rezultate na dimenzijama istraživanja i predanosti kao i ispitanici koji su imali *status ostvarenog identiteta*, ali se od njih razlikuju po tome što izražavaju visoku sumnju u karijeru i visoku fleksibilnost. Rezultati kriterijske validacije skale VISA su podržali već poznate rezultate, odnosno da postoji razlika u psihološkoj dobrobiti, radnoj valenciji i identitetu prema karijernim statusima. Na primjer, ostvareni status identiteta ima najoptimalniji oblik razvoja identiteta, radne valencije i dobrobiti. Rezultati navedene studije (Porfeli i sur.,2011) ukazuju da je VISA pouzdana mjera statusa karijernog identiteta i da postoje razlike na uzorku srednje škole i fakulteta.

U ovom radu će biti prikazani rezultati istraživanja provedenog na populaciji u Bosni i Hercegovini, upotrebom VISA mjernog instrumenta.

2 CILJEVI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

2.1 CILJ ISTRAŽIVANJA:

S obzirom na prethodna istraživanja o statusima identiteta kod adolescenata i mladih odraslih ljudi (Erikson, 1968, Marcia, 1980, Luyckxi sur., 2006, Crocetti i sur., 2008) i uvažavajući ranije validacije VISA skale (studije Porfeli i sur., 2011), cilj ovog istraživanja je provjeriti valjanost VISA skale na populaciji učenika srednje škole i studenata Univerziteta u Sarajevu.

2.2 PROBLEMI ISTRAŽIVANJA SU:

- a) testirati strukturu i pouzdanost VISA skale na uzorku više srednjih škola i fakulteta na području Bosne i Hercegovine,
- b) odrediti odgovarajući broj statusa koji su otkriveni VISA skalom i stabilnost u dobnim skupinama na uzorku više srednjih škola i fakulteta na području Bosne i Hercegovine,
- c) testirati valjanost statusa identiteta koji su otkriveni VISA skalom u određenoj dobi na uzorku više srednjih škola i fakulteta na području Bosne i Hercegovine.

2.3 HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Uzevši u obzir formulisane probleme istraživanja, na temelju dosadašnjih istraživanja očekujemo da će:

H1: Rezultati VISA skale, približno pokazati strukturu i psihometrijska svojstva na uzorku učenika srednje škole i fakulteta u Bosni i Hercegovini, kao što su pokazali na američkom uzorku učenika i studenata.

H2: VISA skala će uspješno razlikovati statuse karijernog identiteta na uzorku srednjih škola i fakulteta.

H3: Očekuje se da će postojati razlika u nivou blagostanja, radne valencije i radnog afektiviteta u odnosu na karijerni identitet.

3 METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

3.1 ISPITANICI

Istraživanje je provedeno na ukupnom uzorku od 914 ispitanika. Uzorak je podijeljen na dva dijela. Prvi dio uzorka čine 333 učenika trećih i četvrtih razreda gimnazija i stručnih srednjih škola na području Sarajeva i Goražda. Drugi dio uzorka čini 581 student prvih i drugih godina fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Od tog broja, 38% su bile žene i 62% muškarci.

3.2 INSTRUMENTI

Od instrumenata koji su korišteni u svrhu provođenja ovog istraživanja, koristili smo VISA skalu koja je prevedena i prilagođena na bosanski jezik, sociodemografski upitnik kako bi prikupili relevantne informacije o ispitanicima.

3.2.1 VISA- Skala procjene profesionalnog identiteta

Skalu su konstruirali i validirali na temelju konceptualnog i empirijskog istraživanja praveći razliku između istraživanje karijere po dubini (tj. specifičnom istraživanju karijere) i širini (tj., racionalno istraživanje karijere) (Gati i Asher, 2001, Patton i Porfeli, 2008, Porfeli i Skorikov, 2010) i dva oblika privrženosti, tj. stvaranje privrženosti i identifikacija s privrženošću (Luyckx i sur., 2005). VISA Skala je konstruirana tako da se sastoji od tri glavne dimenzije: *karijerno istraživanje*, *karijerna privrženost* i *karijerno revidiranje*. Svaka od ovih dimenzija uključuje po dvije subskale. Ukupno sadrži 30 stavki, odnosno po 10 stavki za svaku od tri dimenzije: istraživanje, privrženost i revidiranje i po pet stavki za svaku od dvije podskale po dimenziji. Sve su podskale VISA koristile Likertovu ljestvicu od pet tačaka u rasponu od 1 (u potpunosti se slažem) do 5 (uopšte se ne slažem).

1. *Karijerno istraživanje* uključuje: istraživanje po dubini i istraživanje po širini.

Ove podskale uključuju 10 stavki koje ocjenjuju dvije dimenzije istraživanja karijere, karijerno istraživanje po širini i po dubini. Pitanja počinju s: "Kada istražujete karijeru, u kojoj mjeri se slažete sa sljedećim tvrdnjama? Trenutno, ja... "Veći rezultati ukazuju na veće razine istraživanja po širini i po dubini.

2. *Karijerna privrženost*: stvaranje karijerne privrženosti i identifikacija sa karijernom privrženošću.

Ove podskale uključuju 10 stavki, koje procjenjuju dvije dimenzije privrženosti. Prva dimenzija pokazuje koliko su ispitanici stvorili privrženost prema određenoj karijeri, a druga odražava stepen njihove identifikacije s tom karijerom. Viši rezultati pokazuju veće razine privrženosti i identifikacije sa određenom karijerom.

3. *Karijerno revidiranje*: karijerna sumnja i karijerna fleksibilnost

Subskala karijerne sumnje uključuje 5 stavki i bila je inspirirana istraživanjem statusa identiteta koja upućuje na to da je sumnja važan pokazatelj doživljavanja krize identiteta, posebno onih ispitanika u statusu moratorija. Ljestvica procjenjuje u kojoj mjeri su sudionici nesigurni oko svoje karijere i spremnosti da postanu radnici. Viši rezultati odražavaju veću sumnju u sebe.

Karijerna fleksibilnost je nova subskala karijernog revidiranja i ima 5 stavki koje procjenjuju stepen do kojeg ispitanik očekuje i otvoren je za promjene u sebi i za izbor karijere u budućnosti. Viši rezultati odražavaju veći stepen fleksibilnosti (Porfeli, 2009).

3.2.2 Validacijske mjere:

1. Skala Samoprocjene blagostanja (samo kod učenika srednjih škola) je definirana kao kombinacija samopoštovanja, generalizirane samoučinkovitosti, neuroticizma i lokusa kontrole (Koumoundourou, G.,2012). Judge i sur. (2004) smatraju da se osobe s pozitivnim rezultatima na Skali procjenjuju kao dosljedne u svim situacijama, takvi pojedinci vide sebe kao sposobne, dostojne i imaju kontrolu nad svojim životima. Zabilježeno je da skala samoprocjene blagostanja ima pozitivan odnos s radnim učinkom i zadovoljstvom radnim mjestom (Judge et al., 2003) i negativan utjecaj na burn-out na poslu(Best, Stapleton & Downey, 2005). CSES je upitnik koji se sastoji od izjava koje procjenjuju a) samopoštovanje, b) generaliziranu samoefikasnost, c) lokus kontrole i d) neuroticizam. Procjenjuje se jedan opći rezultat, a ne obrađuje se svaka od varijabli kao nezavisne subskale. Judge i sur.,(2003) su izvijestili da je mjera imala adekvatnu unutrašnju konzistenciju (prosječna pouzdanost bila je 0.84 u četiri različita uzorka). Također su pronašli da je mjera statistički značajno korelirala s različitim kriterijima kao na primjer, zadovoljstvo poslom i životom te radni učinak.
2. Skala radne valencije: pozitivni i negativni afekti i radna iskustva.

Skala se sastoji od pet pozitivnih i pet negativnih procjena radnog afektiviteta. Te stavke počinju sa pitanjem:“Jednog dana, kada počnete raditi, što mislite koliko često ćete osjećati:” Svaka stavka predstavlja emociju koja je karakteristična za kontekst posla. Primjer pozitivnih stavki o afektivnosti su "sreću" i "ponos", a primjer negativnih stavki afektivnosti su "gađenje" i "ljutnju". Četiri pozitivne i tri negativne stavke iz radnog iskustva počinju s "Jednog dana, kada počnete raditi, što mislite koliko često ćete:." Svaka stavka odražava iskustvo unutar konteksta posla. Primjer pozitivnih stavki radnog iskustva su " biti uspješni na poslu" i "imati dobre odnose sa šefom", a primjer negativnih stavki o radnom iskustvu su "gubiti poslove". Sudionici su odgovorili na stavke na Likertovoj ljestvici u rasponu od 1 (nikad) do 4 (često ili gotovo uvijek) i ukupan rezultat ljestvice izračunat je kao prosjek bodova stavki (Porfeli i sur.,2011).

3.3 POSTUPAK

Skala za procjenu statusa profesionalnog identiteta (VISA) je prevedena sa engleskog jezika na bosanski jezik. Odobrenje za učestvovanje učenika trećih i četvrtih razreda u istraživanju, dobijeno je od tri gimnazije u Sarajevu i jedne gimnazije i stručne škole u Goraždu. Istraživanje je provedeno grupno, u vrijeme odvijanje redovne nastave i trajalo je 15 do 20 minuta. Studenti druge godine Filozofskog fakulteta u Sarajevu na Odsjeku za psihologiju, u sklopu svojih nastavnih aktivnosti, učestvovali su u prikupljanju podataka. Studenti su podijelili upitnike studentima prve i druge godine Univerziteta u Sarajevu.

4 ANALIZA PODATAKA

4.1 PSIHOMETRIJSKE KARAKTERISTIKE I STRUKTURA VISA SKALE.

U svrhu ispitivanja hipoteza o valjanosti VISA instrumenta provedena je faktorska analiza, klaster analiza i ANOVA test kao i interkorelacija svih dimenzija skale, nakon što su uočeni i odstranjeni ispitanici koji rezultatima odstupaju od ostalih. Za sve analize korišten je statistički softver SPSS, verzija 24.00. Navedene analize su rađene na parcelama, koje su formirane na osnovu itema Skale, posebno za srednju školu i posebno za fakultet. Metoda parcela je korištena kako bi se olakšala usporedba rezultata ovog istraživanja sa prethodnim, primjenom iste metode (npr. Crocetti, Rubini, Luyckx i sur., 2008; Crocetti, Rubini, i Meeus, 2008; Luyckx i sur., 2005, Porfeli, 2011). Korištenjem metode parcela (tj. kombiniranje skupa itema u manji podskup parcela) zajedno sa konfirmatornom faktorskom rezultira sa više stabilnih faktora, manje grešaka mjerenja i prikazuje povezanost itema (Marsh, Hau, Balla, & Grayson, 1998). Primjenom ove metode, pod uvjetom da skup elemenata predstavlja jedan temeljni faktor, itemi i parcele se mogu koristiti na sličan način tokom faktorske analize (Alhija i Wisenbaker, 2006). Međutim, druga istraživanja otkrivaju da je parceliranje neprikladno za iteme koji su višedimenzionalni, jer parceliranje višedimenzionalnih itema može dati neodgovarajuće indekse, čime se može prikriti pravi broj faktora koji predstavljaju iteme (Bandalos, 2002) i pokazati netačne razlike među

grupama (Meade & Kroustalis, 2006). Korelacije itema i parcela su uglavnom bile u očekivanim smjerovima, jače unutar nego između konstrukata, a oni unutar konstrukata bili su statistički značajni i na uzorku srednje škole i Univerziteta. Ukratko, podržana je struktura svake razine i međusobni odnosi između itema Skale.

4.2 FAKTORSKA ANALIZA SKALE VISA

Sa ciljem utvrđivanja konstruktne valjanosti Skale VISA primjenjena je faktorska analiza na parcelama za uzorak srednje škole i Univerziteta. U Tabeli 1 i 2 prikazana je matrica rotirane faktorske strukture parcela za srednju školu i Univerzitet. Prvobitno su ispitani preduslovi za provođenje faktorske analize koji su se pokazali dobrima, pri čemu je vrijednost KMO na uzorku srednje škole i na uzorku Univerziteta 0,80, što se smatra veoma dobrim indikatorom adekvatnosti uzorkovanja varijabli (Field, 2009), a Bartlettov test sfericiteta ima vrijednost na uzorku srednje škole $\chi^2(1391.930)$. Za fakultete on je iznosio $\chi^2(2383.074)$ $p < .001$. Faktorskom analizom rađenom na parcelama su ekstrahovana 3 faktora koja možemo posmatrati kao zasebne faktore i koji objašnjavaju oko 60 % ukupne varijanse na oba uzorka. Tri faktora koja smo dobili čine sljedeće dimenzije:

Faktor 1 (objašnjava oko 30 % varijance): dimenzija 1 i 2, što uključuje dimenzije istraživanja po dubini i istraživanja po širini;

Faktor 2 (objašnjava oko 20%varijanse): dimenzija 3 i 4, stvaranje privrženosti i identifikacija sa privrženošću;

Faktor 3 (objašnjava oko 9% varijanse): dimenzija 5 i 6, dimenzija sumnje i fleksibilnosti.

Dakle, izdvojeni faktori čine glavne tri dimenzije VISA Skale: karijerno istraživanje, karijernu privrženost i karijerno revidiranje, kako je to pronađeno i u članku Porfeli i sur.,(2011). Rezultati faktorske analize na oba uzorka su potvrdili strukturu VISA skale.

Tabela 1

Faktorska zasićenja parcela na uzorku učenika srednje škole

	Faktori		
	1	2	3
parcela2_d3-gradnja privrženosti	0.85	-0.16	0.11
parcela1_d3-gradnja privrženosti	0.75	-0.19	-0.14
parcela1_d4-identifikacija sa privrženošću	0.73	0.16	-0.05
parcela2_d4-identifikacija sa privrženošću	0.53	0.24	-0.13
parcela1_d1-istraživanje po širini	-0.10	0.85	0.10
parcela2_d1-istraživanje po širini	-0.11	0.84	0.07
parcela1_d2-istraživanje po dubini	0.34	0.61	-0.14
parcela2_d2-istraživanje po dubini	0.49	0.50	0.04
parcela1_d5-sumnja u karijerni odabir	0.01	-0.19	0.84
parcela2_d5-sumnja u karijerni odabir	0.017	-0.080	0.811
parcela2_d6-karijerna fleksibilnost	-0.091	0.289	0.696
parcela1_d6-karijerna fleksibilnost	0.016	0.190	0.685

Tabela 2

Faktorska zasićenja parcela na uzorku studenata

	Faktori		
	1	2	3
parcela2_d4-identifikacija sa privrženošću	0.85	-0.04	0.24
parcela1_d4-identifikacija sa privrženošću	0.82	0.06	0.05
parcela2_d3-gradnja privrženosti	0.59	0.10	-0.19
parcela2_d5-sumnja u karijerni odabir	-0.47	0.12	0.32
parcela1_d1-istraživanje po širini	-0.18	0.79	0.19
parcela2_d1-istraživanje po širini	-0.23	0.75	0.25
parcela1_d2-istraživanje po dubini	0.23	0.70	-0.21
parcela2_d2-istraživanje po dubini	0.30	0.63	-0.13
parcela1_d6-karijerna fleksibilnost	0.19	0.02	0.90
parcela2_d6-karijerna fleksibilnost	0.00	0.12	0.87
parcela1_d5-sumnja u karijerni odabir	-0.39	0.03	0.43
parcela1_d3-gradnja privrženosti	0.39	0.17	-0.43

4.3 KLASITER ANALIZA I RAZLIKA IZMEĐU SREDNJE ŠKOLE I UNIVERZITETA

Nakon provedene faktorske analize i potvrđenih dimenzija, sljedeći korak je bio utvrditi odgovarajući broj klastera (ili statusa identiteta) koristeći šest dimenzija. Klaster analiza je statistička tehnika putem koje se utvrđuju relativno homogene grupe objekata. Predstavlja grupiranje elemenata u klaster tako da su elementi unutar svakog klastera najbliži mogući, dok su oni izvan što različiti. Koristi se u različitim granama znanosti za kategorizaciju odnosno klasifikaciju pojedinih jedinica analize (objekata ili ispitanika) obzirom na njihovu sličnost odnosno različitost prema nekim njihovim mjernim obilježjima (Ungaro,2016). Ovaj pristup uključuje više koraka i zbog toga je složen i kompleksan što se tiče računanja (Porfeli i sur.,2011). Klasteri su izvedeni na cijelom uzorku kako bi se uočila konzistentnost modela klastera između i unutar srednje škole i univerzitetskog uzorka. Također smo procijenili relativne učestalosti vrsta statusa identiteta na uzorku srednje škole i Univerziteta.

U tabeli 3 možemo vidjeti rezultate klaster analize na standardizovanim vrijednostima dimenzija provedene na uzorku učenika srednje škole i studenata na Univerzitetu.

Na cjelokupnom uzorku smo dobili četiri statusa profesionalnog identiteta, koji su grafičkim prikazom slični statusima identiteta pronađenih kod Porfelia i sur.,(2011).

Prvi grafik na slici 1, pokazuje vrstu statusa profesionalnog identiteta koji ima negativan rezultat na dimenziji istraživanja po širini, karijerne sumnje i fleksibilnosti, a pozitivan rezultat na dimenziji istraživanja po dubini, gradnja privrženosti ka karijeri i identifikacija sa karijerom. Ovakav oblik statusa profesionalnog identiteta bi odgovarao *zaključanom* statusu profesionalnog identiteta prema Porfeli i sur.,(2011). Budući da zaključani status ima pozitivne rezultate na dimenziji istraživanja po dubini, gradnji privrženosti ka karijeri i identifikacija sa karijerom, a negativne na dimenzijama istraživanja po širini, fleksibilnosti i sumnje. To bi značilo da osoba koja se nalazi na ovom statusu profesionalnog identiteta, detaljnije istražuje karijeru koju je odabrala i samim tim je stvorila privrženost prema njoj i identificirala se sa tom karijerom.

Ona ne istražuje i nije otvorena za druge opcije karijera, nije fleksibilna u odabiru drugih karijera i samim tim ne sumnja u svoju odabranu karijeru.

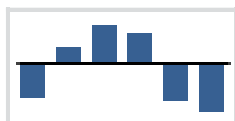
Drugi grafik na slici 1 prikazuje pozitivne rezultate na svim dimenzijama osim na dimenziji karijerne sumnje. Ovakav model je najbliži *ostvarenom statusu identiteta*. Međutim, prema teoriji, ostvareni status identiteta ima negativan rezultat i na dimenziji fleksibilnosti, što na našem uzorku nije slučaj. Osoba koja se nalazi na ovom statusu profesionalnog identiteta istražuje sve opcije koje joj se nude što se tiče karijera, detaljnije istražuje i prikuplja informacije i izgradila je privrženost i identificirala se sa određenom karijerom. Ne sumnja u svoje odabire i prema teoriji ne bi trebala biti fleksibilna u smislu da očekuje da će u budućnosti promijeniti svoju karijeru. Međutim, naš uzorak učenika i studenata ipak izražava određeni nivo karijerne fleksibilnosti. Pretpostavka je da je to kulturološki uvjetovano. Na području Bosne i Hercegovine je niska stopa zaposlenosti i vrlo teško je biti siguran da će se odabirom određene karijere uspjeti ostvariti karijerni ciljevi koje osoba ima. Veliki broj mladih ljudi u Bosni i Hercegovini uprkos tome što odaberu fakultete i opredjele se za jednu karijeru, budu zaposleni na poslovima koji nisu blisko povezani sa njihovim primarnim karijerama. Zbog toga se može pretpostaviti da naš uzorak očekuje da će u budućnosti vjerovatno promijeniti svoje karijere i zbog toga ima pozitivan rezultat na dimenziji fleksibilnosti. Također, ovakav rezultat je u duhu modernog poimanja karijere gdje se uvijek ostavlja prostor za moguće promjene.

Treći grafik pokazuje negativne rezultate na dimenzijama istraživanja po širini i dubini i dimenzijama stvaranja i identifikacije sa privrženosti, dok rezultati na dimenzijama sumnje i fleksibilnosti imaju pozitivne vrijednosti. Oblik ovakvog grafika odgovara *difuznom* statusu profesionalnog identiteta prema Porfeli i sur.,(2011). Učenik ili student koji se nalazi na difuznom statusu profesionalnog identiteta ne istražuje opcije vezane za karijeru, niti gradi privrženost i identifikaciju sa nekom određenom karijerom i očekuje da bi se njegovi karijerni odabiri mogli promijeniti u budućnosti i sumnja u svoju sposobnost da odabere karijeru koja je za njega i u svoju spremnost da bude zaposlena osoba.

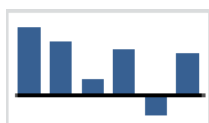
Četvrti grafik karakterišu pozitivni rezultati na dimenzijama istraživanja po širini i dubini i vrlo visoki pozitivni rezultati na dimenzijama fleksibilnosti i sumnje, a negativni rezultati na dimenzijama stvaranja i identifikacije sa privrženosti. Rezultati su teoretski najbliži *moratorij statusu* profesionalnog identiteta.

Moratorij status identiteta karakteriše učenike ili studente koji istražuju različite karijerne opcije i detaljno se informišu o njima, također su vrlo fleksibilni i očekuju da bi se njihovi karijerni ciljevi u budućnosti mogli promijeniti i sumnjaju u svoju sposobnost da odaberu jednu karijeru koja je za njih i zbog toga nisu izgradili privrženost prema određenoj karijeri niti su se identificirali sa njom. Dakle, oni su u procesu preispitivanja i istraživanja.

1. Zaključani status identiteta

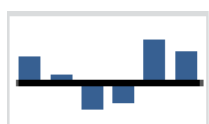
2. Ostvareni status identiteta

3. Difuzni status identiteta

4. Neidentificirani status identiteta

Slika 1. Identificirani profesionalni statusi identiteta na čitavom uzorku.

Klaster analiza na uzorku srednje škole

Klaster analizom na uzorku srednje škole identificirana su četiri klastera koja po rezultatima imaju sličnosti sa teorijskim statusima profesionalnog identiteta.

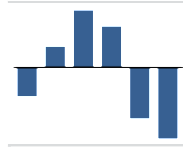
Prvi grafik prikazan na slici 2, karakterisan je kao *ostvoreni* status identiteta. Rezultati sa pozitivnim predznakom su dobijeni na dimenzijama istraživanja po dubini, gradnje privrženosti i identifikacije sa privrženosti, a rezultati sa negativnim predznakom su dobijeni na dimenzijama fleksibilnosti i sumnje. Ovaj obrazac vrijednosti se uklapa u ostvoreni status identiteta prema Porfeli i sur.,(2011), međutim na našem uzorku postoji jedna iznimka. Rezultat na dimenziji istraživanja po širini ima negativan predznak. Učenici, ostvarenog statusa profesionalnog identiteta koji čine naš uzorak, se razlikuju od američkih učenika po tome što ne istražuju različite karijerne opcije već prikupljaju detaljnije informacije i karijeri prema kojoj su izgradili privrženost i sa njom se identificirali.

Drugi grafik reprezentira status identiteta *istraživačkog* moratorija, gdje su sve vrijednosti na dimenzijama pozitivne. Ovaj status je sličan teorijskom statusu istraživačkog moratorija, ali postoje razlike u rezultatima na svim dimenzijama kod statusa identiteta koji je dobijen na našem uzorku i statusa koji je dobijen na američkom uzorku.

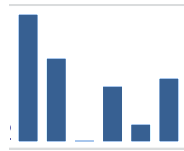
Treći grafik demonstrira *difuzni* status identiteta. Rezultati na dimenzijama istraživanja po širini i dubini, gradnje privrženosti i identifikacije sa privrženosti imaju negativan predznak, dok su rezultati na dimenzijama sumnje i fleksibilnosti bili vrlo niski, ali su imali pozitivne predznake. Osobe sa ovim statusom identiteta ne istražuju karijerne opcije i nisu razvili privrženost, međutim imaju dozu karijerne sumnje i fleksibilnosti.

Četvrti grafik, prema dobijenim rezultatima, je najbliži teorijskom *moratorij* statusu identiteta. Negativni rezultati su dobijeni na dimenzijama gradnje privrženosti i identifikacije, a pozitivni rezultati na dimenzijama istraživanja po širini, vrlo nizak rezultat na dimenziji istraživanja po dubini i visoke rezultate na dimenzijama sumnje i fleksibilnosti. Od teoretskog statusa moratorij se razlikuje u visini rezultata na dimenzijama.

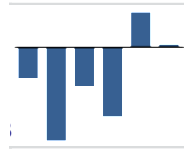
1. *Ostvareni status identiteta*

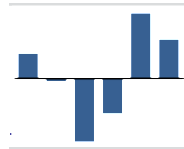
2. *Istraživački moratorij*

3. *Difuzni status identiteta*

4. *Moratorij status identiteta*

Slika 2. identificirani statusi profesionalnog identiteta na uzorku srednje škole

Klaster analiza na studentskom uzorku

Klaster analizom na studentskom uzorku dobijena su četiri statusa profesionalnog identiteta koji su po rezultatima najbliži sljedećim teorijskim statusima:

Prvi grafik na slici 3 prikazuje visoke rezultate na dimenzijama istraživanja po širini i dubini i fleksibilnosti, također pozitivne, ali niže rezultate na dimenziji gradnje privrženosti i sumnje. Ovakav oblik grafika najbliži je statusu *istraživačkog moratorija* jer dimenzije istraživačkog moratorija imaju pozitivne vrijednosti prema Porfeli i sur.,(2011), s tim da se razlika javlja u nivou izraženosti pojedinih dimenzija.

Negativne vrijednosti na dimenzijama istraživanja po širini i dubini, gradnji i identifikaciji privrženosti, ali pozitivne vrijednosti na dimenzijama sumnje i fleksibilnosti karakterišu drugi grafik koji je najbliži teorijskom *difuznom* statusu profesionalnog identiteta. Kao što je već navedeno, student koji se nalazi na difuznom statusu profesionalnog identiteta ne istražuje opcije vezane za karijeru, niti gradi privrženost i identifikaciju sa nekom određenom karijerom i očekuje da bi se njegovi karijerni odabiri promijenili u budućnosti i sumnja u svoju sposobnost da odabere karijeru koja je za njega optimalna i spremnost da bude zaposlena osoba.

Treći grafik je vrlo specifičan jer prikazuje vrlo visoke negativne vrijednosti na dimenzijama istraživanja po širini i dubini, sumnji i fleksibilnosti dok rezultati na dimenzijama privrženosti nisu statistički značajni. Prema ovim rezultatima, studenti koji se nalaze na ovom statusu profesionalnog identiteta uopšte ne istražuju opcije, niti imaju privrženost i nisu fleksibilni niti sumnjaju u svoje karijerne ciljeve. Niti jedan od teorijskih modela statusa identiteta nije sličan modelu koji je dobijen u ovom istraživanju.

Model ostvarenog statusa identiteta je identificiran u sva tri slučaja u našem uzorku. Kao što je prethodno rečeno, jedina razlika od teorijskog modela ostvarenog statusa jeste u dimenziji istraživanja po širini.

1. Status Istraživačkog moratorija

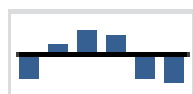
2. Difuzni status identiteta

3. Moratorij status identiteta

4. Model ostvarenog statusa identiteta

Slika 3. identificirani statusi profesionalnog identiteta na uzorku studenata

Dakle, klaster analizom nije dobijeno šest statusa profesionalnog identiteta kako su Porfeli i sur.,(2011) u svom istraživanju naveli. Međutim, identificirana su četiri statusa identiteta koji se javljaju na našem uzorku, a to su: ostvareni, difuzni, moratorij i status istraživačkog moratorija. Identificiran je i zaključani status identiteta kada je rađena klaster analiza na cjelokupnom uzorku. Također, identificiran je jedan od statusa identiteta koji nije sličan niti jednom od teorijskih statusa identiteta, koji je definisan kao *neidentificirani* status identiteta.

4.4 VALIDACIJSKE MJERE

4.4.1 Razlike u nivou blagostanja prema profesionalnom identitetu

U tabeli 4 je prikazana analiza varijanse (ANOVA) za klastere dobijene na uzorku srednje škole, kako bi provjerili da li postoje razlike između statusa profesionalnog identiteta kod učenika srednje škole na skali samoprocjene blagostanja.

Na uzorku srednje škole, ANOVOM je dobijeno da postoji statistički značajna razlika između statusa ostvarenog identiteta i difuznog i moratorij status identiteta na skali samoprocjene blagostanja. Također, utvrđeno je da postoji statistički značajna razlika između istraživačkog, moratorija, difuznog i moratorij status identiteta. Ostvareni status identiteta ima najveći stepen blagostanja, dok moratorij i difuzni statusi identiteta imaju najmanji stepen samoprocjene blagostanja.

Tabela 4

Analiza varijance blagostanja na uzorku srednje škole

Status identiteta		Ar.sredina	St.devijacija	df	F	Sig.
Ostvareni status identiteta	2	0.11	0.07	0.67	22.312	.000
	3	0.46*	0.07	0.00		
	4	0.47*	0.07	0.00		
Status istraživačkog moratorija	1	-0.11	0.07			
	3	0.35*	0.06	0.00		
	4	0.36*	0.07	0.00		
Difuzni status identiteta	1	-0.46*	0.07	0.00		
	2	-0.35*	0.06	0.00		
	4	0.01	0.07	1.00		
Moratorij status	1	-0.47*	0.07	0.00		
	2	-0.36*	0.07	0.00		
	3	-0.01	0.07	1.00		

*. p<0,05.

4.4.2 Radna valencija i statusi identiteta

Analizom varijanse (ANOVA) na uzorku srednje škole i Univerziteta, dobijeno je da postoje statistički značajne razlike između četiri klastera na uzorku srednje škole i Univerziteta u radnoj valenciji i afektivitetu.

Rezultati pokazuju da učenici koji imaju ostvareni status identiteta statistički značajno razlikuju na nivou pozitivnih emocija vezanih za posao od učenika koji se nalaze na statusu difuznog identiteta i moratorij statusa. Također utvrđene su statistički značajne razlike između istraživačkog moratorija i difuznog i moratorij statusa. Na uzorku Univerziteta, statistički značajne razlike se pojavljuju između istraživačkog i neidentificiranog i ostvarenog statusa identiteta, difuznog i neidentificiranog i ostvarenog statusa identiteta.

Statistički značajne razlike na nivou negativnih emocija vezanih za posao kod učenika se pojavljuju između ostvarenog i difuznog i moratorij statusa, kao i između statusa istraživačkog moratorija i moratorij statusa identiteta. Na uzorku studenata, statistički značajne razlike su između istraživačkog moratorija, difuznog, neidentificiranog i ostvarenog statusa identiteta, kao i između difuznog i neidentificiranog i ostvarenog statusa profesionalnog identiteta.

ANOVOM je utvrđeno da postoje statistički značajne razlike kod studenata između istraživačkog, difuznog i neidentificiranog i ostvarenog statusa identiteta i difuznog i ostvarenog statusa identiteta na nivou negativne radne valencije. Kod učenika, statistički značajne razlike na nivou negativne radne valencije su između ostvarenog i moratorij statusa i između istraživačkog moratorija i moratorij statusa.

Na nivou pozitivne radne valencije kod studenata utvrđene su statistički značajne razlike između istraživačkog i neidentificiranog i ostvarenog, kao i između difuznog, neidentificiranog i ostvarenog statusa identiteta. Jedina statistički značajna razlika kod učenika je utvrđena između istraživačkog moratorija i moratorij statusa profesionalnog identiteta.

Najveći stepen pozitivnog afektiviteta na uzorku srednje škole ima ostvareni status identiteta, a pozitivno vrednovanje posla istraživački moratorij. Najveći stepen negativnog afektiviteta prema poslu i negativno vrednovanje posla ima status moratorija.

Na uzorku fakulteta, najveći stepen pozitivnih emocija prema poslu ima status istraživačkog moratorija, a negativnih emocija i negativnog vrednovanja posla ima ostvareni status identiteta. Najveći stepen pozitivnog vrednovanja posla ima difuzni status identiteta.

5 DISKUSIJA

U ovoj studiji cilj je bio provesti validaciju mjernog instrumenta za procjenu statusa profesionalnog identiteta na populaciji učenika srednjih škola i Univerziteta u Bosni i Hercegovini. Nastojala se potvrditi pouzdanost i psihometrijska svojstva mjernog instrumenta, kao i uspješnost Skale u identificiranju statusa profesionalog identiteta, uzevši u obzir istraživanje Porfeli i sur.,(2011), provedeno na američkom uzorku.

Prema rezultatima ovog istraživanja, korelacije itema i parcela su uglavnom bile u očekivanim smjerovima, jače unutar nego između dimenzija, a one unutar dimenzija bile su statistički značajne i na uzorku srednje škole i Univerziteta. Iznimke u korelacijama između dimenzija koje koreliraju jedne sa drugim, a ne bi trebale, se mogu objasniti neadekvatnim uzorkom, o čemu će biti riječi kasnije.

Na osnovu rezultata faktorske analize parcela na populaciji učenika i studenata u Bosni i Hercegovini ekstrahovana su 3 faktora, koja objašnjavaju 60% varijanse. Prema tome VISA skala u ovoj studiji mjeri tri glavne dimenzije, ali ne i manifestacije tih dimenzija.

Klaster analize sugeriraju da VISA može pouzdano identificirati šest skupina koje odražavaju Marcijeva četiri statusa identiteta, plus dva druga statusa nazvana istraživački moratorij i nedifentificirani, a koje su dodali Porfeli i sur., (2011) nakon analiza podataka na američkom uzorku. U studiji provedenoj u Bosni i Hercegovini, identificirana su četiri statusa na uzorku srednje škole: ostvareni, difuzni, moratorij i istraživački moratorij. Na uzorku fakulteta su također identificirana četiri statusa identiteta, gdje su tri statusa slična statusima pronađenim na uzorku srednje škole, dok jedan status identiteta ne odgovara niti jednom modelu statusa identiteta i definisan je kao neidentificirani. Na cjelokupnom uzorku su identificirani ostvareni, difuzni, moratorij i zaključani status identiteta.

Dakle, u ovoj studiji su identificirana tri statusa identiteta (ostvareni, difuzni i status moratorij) koji se dosljedno javljaju na svim razinama klaster analize i koje su u skladu sa Marcijeva (1966) tri statusa identiteta. Međutim, četvrti status identiteta varira i zavisi od uzorka na kojem je provedena klaster analiza.

Zbog svega navedenog može se reći da je ovom studijom djelimično potvrđena razrada Marcijevog dvodimenzionalnog modela globalnog statusa identiteta (1966), sa napomenom da su identificirana četiri statusa identiteta posebno za srednju školu i posebno za fakultet. Svi pronađeni statusi identiteta u ovoj studiji mogu se predstaviti kao kombinacija Luyckxa (Luyckx i sur. 2005; 2006;) i Meeus i Crocetti modela (Crocetti, sur., 2008). Važno je napomenuti da se vrijednosti na određenim dimenzijama unutar statusa identiteta razlikuju od onih pronađenih u studiji Porfeli i sur.,(2011). Na primjer, kod statusa ostvarenog identiteta, rezultat na dimenziji istraživanja po širini ima negativnu vrijednost, dok u studiji Porfeli i sur.,(2011) rezultat na toj dimenziji ima pozitivnu vrijednost. Razlika između učenika ostvarenog statusa profesionalnog identiteta koji čine uzorak u ovoj studiji, se razlikuje od američkih učenika po tome što ne istražuju različite karijerne opcije već prikupljaju detaljnije informacije o karijeri prema kojoj su izgradili privrženost i sa njom se identificirali. Kao što je već objašnjeno, ovakav rezultat može biti posljedica kulturnih i socioekonomskih razlika između populacija.

Prema Porfeli i sur., (2011), najveće i statistički značajne razlike na Skali samoprocjene blagostanja na uzorku srednje škole pokazale su se: između ostvarenog i difuznog, zaključanog i difuznog i ostvarenog i istraživačkog moratorija. Rezultati validacijskih testova VISA-e podupiru nalaz istraživanja (Waterman, 2007), da postoje statistički značajne razlike između statusa identiteta na Skali blagostanja. U ovoj studiji je pokazano da na uzorku srednje škole postoje statistički značajne razlike između statusa ostvarenog identiteta i difuznog i moratorij status identiteta na nivou blagostanja. Također, utvrđeno je da postoji statistički značajna razlika između istraživačkog moratorija, difuznog i moratorij status identiteta.

U istraživanju provedenom u BiH, rezultati radne valencije pokazali su da najviše pozitivnih emocija, na uzorku srednje škole, imaju srednjoškolci koji imaju ostvareni status identiteta. Istraživački moratorij ima najpozitivnije očekivanje o budućem poslovnom životu. Najveći stepen negativnih emocija prema poslu i negativno očekivanje prema poslu ima status moratorija. Na uzorku fakulteta, najveći stepen pozitivnih emocija prema poslu imaju pojedinci

koji se nalaze na statusu istraživačkog moratorija dok negativnih emocija i negativnog vrednovanja posla imaju studenti ostvarenog statusa identiteta. Najveći stepen pozitivnog vrednovanja posla imaju studenti difuznog statusa identiteta. Prethodno opisani rezultati na uzorku studenata odstupaju od rezultata koji su dobijeni studijom (Porfeli i sur.,2011), u kojoj su rezultati Skale radne valencije i afektiviteta na uzorku srednje škole i fakulteta pokazali da pojedinci ostvarenog statusa identiteta općenito imaju pozitivniji pogled na njihov budući poslovni život, a manje negativnih očekivanja vezanih za posao. Kod difuznog statusa identiteta, važi obrnuto, dakle imaju više negativna nego pozitivna očekivanja o budućem poslovnom životu. Zaključani status identiteta ima pogled na budući poslovni život kao ostvareni status identiteta. Moratorij status, status istraživačkog moratorija i nediferencirani statusa identiteta imaju slično vrednovanje posla sa prosječno pozitivnim procjenama radne valencije. Rezultati razlika na kriterijskim mjerama u odnosu na karijerni na uzorku studenata usprkos tome što odstupaju od rezultata dobijenih u prethodnim istraživanjima (Porfeli i sur.,2011), mogu se objasniti socijeekonomskim razlozima i općepolitičkim stanjem u državi. Prema rezultatima ankete o radnoj snazi u BiH koja je provedena polovinom aprila 2018. na uzorku od 10.647 domaćinstava, stopa nezaposlenosti bila je najviša među mladim osobama starosti 15 do 24 godine i iznosila je 38,8%. Također, u junu 2018. godine broj registriranih nezaposlenih osoba u BiH iznosio je 448.071 (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine,2018). Na osnovu navedenih rezultata o stopama nezaposlenosti u BiH, može se pretpostaviti da studenti u BiH koji su detaljno istražili i opredjelili se za karijere kojima će se baviti i imaju status ostvarenog identiteta, zbog vrlo visoke stope nezaposlenosti, nisu sigurni i ne očekuju da će imati poslovni život koji bi bio u skladu sa njihovim karijernim opredjeljenjem i zbog toga negativno vrednuju posao i imaju negativna očekivanja vezana za budući poslovni život. Na kraju, može se navesti da je VISA skala djelimično validirana na populaciji studenata i učenika u Bosni i Hercegovini. Potvrđeno je da skala može razlikovati tri glavne dimenzije i na osnovu toga grupirati ispitanike u određene grupe na osnovu razlika na tim dimenzijama. Međutim, neslaganja rezultata u ovoj studiji sa studijom provedenom na američkom uzorku može biti rezultat metodoloških nedostataka ovog istraživanja. Prvi metodološki nedostatak ovog istraživanja jeste prigodan uzorak koji je korišten. Prilikom upotrebe prigodnog uzorka u istraživanju treba biti oprezan prilikom generalizacije zbog pristrasnosti koja predstavlja glavni nedostatak ovakvog uzorkovanja. Također, jedan od razloga za nesklad u rezultatima može se objasniti kulturalnim i

socioekonomskim razlikama populacije studenata i učenika u SAD i BiH. Na rezultate koji su dobijeni ovom studijom su mogli utjecati faktori poput nedostatka motivacije kod učenika i studenata, krivotvorenje ili neispravno popunjavanje (Milas,2009).

Implikacije ovog istraživanja su višestruke. Karijerno savjetovanje i profesionalna orijentacija je vrlo važna u periodu završavanja srednje škole i razmišljanja o budućoj karijeri. Jedan od najvećih problema na prostoru BiH jeste nedostatak instrumenata čime se otežava posao pedagoga i psihologa prilikom testiranja mladih ljudi u procesu profesionalne orijentacije. Također, nedostatak validiranih instrumenata za procjenu statusa profesionalnog identiteta otežava mladim ljudima da usklade svoje interese, vještine i sposobnosti sa adekvatnim poslovima. Rezultat toga jeste da na određenim poslovima ne rade ljudi koji su sposobni za taj posao i nisu zadovoljni tim poslom, tako se smanjuje njihova produktivnost i opšte stanje vezano za obavljanje posla u jednoj državi može biti narušeno.

6 ZAKLJUČAK

Uzevši u obzir prethodno postavljene hipoteze istraživanja i s obzirom na dobivene rezultate, moguće je izvesti sljedeće zaključke:

1. Konstruktna valjanost VISA skale, približno pokazuje strukturu i psihometrijska svojstva za srednjoškolce i studente u BiH kao na američkom uzorku učenika i studenata.
2. Rezultati na VISA skali formiraju 4 statusa profesionalnog identiteta na uzorku srednjih škola i fakulteta, uz određene razlike s obzirom na razinu klaster analize.
3. Ispitanici koji imaju ostvareni identitet imaju značajno viši nivo blagostanja, na nivou srednje škole i imaju više pozitivnih emocija prema poslu. Studenti koji imaju status ostvarenog identiteta značajno manje vrednuju posao pozitivno i imaju manje pozitivnih emocija prema poslu. Status istraživačkog moratorija ima značajno pozitivnije očekivanje o budućem poslovnom životu na uzorku srednje škole, a na uzorku Univerziteta veći stepen pozitivnih emocija prema poslu. Najmanji stepen blagostanja imaju moratorij i difuzni status identiteta. Difuzni status ideniteta ima najveći stepen pozitivnog vrednovanja posla.

7 LITERATURA

Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine,(2018).DEMOGRAFIJA I SOCIJALNE STATISTIKE.

http://www.bhas.ba/saopstenja/2018/LAB_03_2018_06_0_BS.pdf

Best, R. G., Stapleton, L. M., & Downey, R. G. (2005). Core self-evaluations and job burnout: The test of alternative models. *Journal of Occupational Health Psychology*, 10, 441-451. doi:10.1037/1076-8998.10.4.441

Crocetti, E., Rubini, M., Luyckx, K., & Meeus, W. (2008). Identity formation in early and middle adolescents from various ethnic groups: From three dimensions to five statuses. *Journal of youth and adolescence*, 37(8), 983-996.

David L, "Identity Status Theory (Marcia)," in *Learning Theories*, July 23, 2014, <https://www.learning-theories.com/identity-status-theory-marcia.html>

Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton

Fulgosi, A. (1990). *Psihologija ličnosti: teorije i istraživanja*. Školska knjiga.

Koumoundourou, G. A., Kounenou, K., & Siavara, E. (2012). Core self-evaluations, career decision self-efficacy, and vocational identity among Greek adolescents. *Journal of Career Development*, 39(3), 269-286.

Judge,T.A.,Erez,A.,Bono,J.,&Thoresen,C.J.(2003).Thecoreself-evaluationsscale:Developmentofameasure.*PersonnelPsychology*,56,303-331.doi:10.1111/j.1744-6570.2003.tb00152.x

Judge, T. A., Van Vianen, A. E. M., & De Pater, I. E. (2004). Emotional stability, core selfevaluations, and job outcomes: A review of the evidence and an agenda for future research. *Human Performance*, 17, 327-347. doi:10.1207/s15327043hup1703_4

Kroger, J. (1986). The relative importance of identity status interview components: Replication and extension. *Journal of Adolescence*, 9(4), 337–354. Kroger, J. (1988). A longitudinal study of ego identity status interview domains. *Journal of Adolescence*, 11(1), 49–64.

- Luyckx, K., Goossens, L., Soenens, B., Beyers, W., & Vansteenkiste, M. (2005). Identity statuses based on 4 rather than 2 identity dimensions: extending and refining Marcia's paradigm. *Journal of Youth and Adolescence*, 34(6), 605–618. doi:10.1007/s10964-005-8949-x
- Luyckx, K., Goossens, L., & Soenens, B. (2006). A developmental contextual perspective on identity construction in emerging adulthood: Change dynamics in commitment formation and commitment evaluation. *Developmental psychology*, 42(2), 366.
- Luyckx, K., Schwartz, S. J., Berzonsky, M. D., Soenens, B., Vansteenkiste, M., Smits, I., et al. (2008). Capturing ruminative exploration: extending the fourdimensional model of identity formation in late adolescence. *Journal of Research in Personality*, 42(1), 58–82. doi:10.1016/j.jrp.2007.04.004.
- Luyckx, K., Vansteenkiste, M., Goossens, L., & Duriez, B. (2009). Basic need satisfaction and identity formation: bridging self-determination theory and process-oriented identity research. *Journal of Counseling Psychology*, 56(2), 276–288. doi:10.1037/a0015349.
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of personality and social psychology*, 3(5), 551.
- Marcia, J. E. (1980). Identity in adolescence. *Handbook of adolescent psychology*, 9(11), 159-187.
- Meeus, Wim et al. "Identity Statuses as Developmental Trajectories: A Five-Wave Longitudinal Study in Early-to-Middle and Middle-to-Late Adolescents." *Journal of Youth and Adolescence* 41.8 (2012): 1008–1021. *PMC*. Web. 1 Sept. 2018.
- Milas, G. (2005). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima: Goran Milas*. Naklada Slap.
- Oswalt, A., & Zupanick, C. E. (2010). James Marcia and Self-Identity. *Child Developmental Theory: Adolescence*.
- Oswalt, A., & Zupanick, C. E. (2010). Erik Erikson and self-identity. *Taken From: <https://www.mentalhelp.net/articles/erik-erikson-and-self-identity/retrievedon> February, 18, 2015.*

Porfeli, E. J., Lee, B., Vondracek, F. W., & Weigold, I. K. (2011). A multi-dimensional measure of vocational identity status. *Journal of adolescence*, 34(5), 853-871.

Porfeli, E. J., & Savickas, M. L. (2012). Career Adapt-Abilities Scale-USA Form: Psychometric properties and relation to vocational identity. *Journal of Vocational Behavior*, 80(3), 748-753.

ISO 690

Porfeli, E. J., & Lee, B. (2012). Career development during childhood and adolescence. *New Directions for Student Leadership*, 2012(134), 11-22.

Skorikov, V., & Vondracek, F. W. (1998). Vocational identity development: Its relationship to other identity domains and to overall identity development. *Journal of Career Assessment*, 6(1), 13-35.

Stefanos Mastrotheodoros & Frosso Motti-Stefanidi (2017) Dimensions of Identity Development Scale (DIDS): A test of longitudinal measurement invariance in Greek adolescents, *European Journal of Developmental Psychology*, 14:5, 605-617, DOI: 10.1080/17405629.2016.1241175

Ungaro, T., (2016) KLASTERSKA ANALIZA. Diplomski rad, SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PURIRODOSLOVNO–MATEMATIČKI FAKULTET MATEMATIČKI ODSJEK.

8 PRILOG

8.1 PROCJENA STATUSA KARIJERNOG IDENTITETA (VISA)

Dragi učenici,

većina nas u srednjoj školi razmišlja o budućem poslu, odnosno o tome u kojem području želi da radi, kakav posao treba da bude da bismo bili sretni i uspješni, koje su to vrijednosti nama važne vezane za posao i slično. Na primjer, neko želi da se posveti samo jednom području, a neko želi da se razvija u više područja. Nekome je važno da njegov posao sadrži što više suradnje sa ljudima i komunikacije, a neko želi da radi uglavnom samostalno. Neko visoko vrednuje status koji mu posao daje, a neko visoko vrednuje dobru suradnju, čak i više nego platu. Dakle, kada razmišljamo o poslu, mi razmišljamo o tome koja nas područja interesiraju, šta bi posao trebao sadržavati da bismo bili zadovoljni i što nam je najvažnije, odnosno koje su nam to radne vrijednosti.

Karijera i profesija su dva pojma koja često čujete Karijera je pojam koji uključuje profesiju i sve druge poslove koje čovjek radi. Profesija je konkretno područje za koje se neko školuje. Npr. neko se školuje za psihologa i to mu je profesija, ali tokom školovanja volontira u Crvenom križu, radi privremene i povremene poslove i sve je to dio njegove karijere.

Ciljevi koji nas vode u odabirima karijere mogu biti vanjski (kao npr. „To roditelji žele za mene“), a mogu biti unutarnji (npr. „Želim da putujem“, „Želim da budem uspješan“,...)

Molimo vas da promislite o tome što je vama važno, šta vi vrednujete i gdje ste u donošenju odluka o tome čime se želite baviti u životu.

Za odgovaranje koristite skalu:

Uopšte se ne slažem	Donekle se ne slažem	Niti se slažem niti ne slažem	Donekle se slažem	U potpunosti se slažem
1	2	3	4	5

Koliko se slažete sa sljedećim tvrdnjama?	Uopšte se ne slažem	Donekle se ne slažem	Niti se slažem niti ne slažem	Donekle se slažem	U potpunosti se slažem
1. Interesi koje trenutno imam u vezi sa poslom će se vjerovatno promijeniti u budućnosti.	1	2	3	4	5
2. Vjerovatno ću promijeniti svoje karijerne ciljeve.	1	2	3	4	5
3. Ono što tražim u poslu će se u budućnosti mijenjati.	1	2	3	4	5
4. Znam koja vrsta posla je najbolja za mene.	1	2	3	4	5
5. Moj izbor karijere će možda biti drugačiji nego što očekujem sada.	1	2	3	4	5
6. Već dugo vremena znam koja je karijera najbolja za mene.	1	2	3	4	5
7. Trebam naučiti još mnogo toga prije nego donesem izbor vezan za karijeru.	1	2	3	4	5
8. Nijedna druga profesija / karijera mi nije tako privlačna kao ona za koju očekujem da ću se njome baviti.	1	2	3	4	5
9. Niko mi ne može promijeniti mišljenje o profesiji / karijeri koju sam izabrao/la.	1	2	3	4	5
10. Uložio/la sam mnogo energije u učenje za profesiju / karijeru koju sam odabrao/la.	1	2	3	4	5
11. Osjećam se nelagodno kada razmišljam o karijeri.	1	2	3	4	5
12. Moja karijera će mi pomoći da ostvarim moje unutarnje ciljeve.	1	2	3	4	5
13. Kada pričam sa ljudima koji me stvarno poznaju, čini mi se da sumnjaju u moje planove vezano za karijeru.	1	2	3	4	5
14. Kada govorim drugim ljudima o svojim planovima vezano za karijeru, osjećam kao da sam pomalo neiskren/a jer nisam siguran/na.	1	2	3	4	5
15. Zapošljavanje u karijeri koju sam odabrao/la omogućiti će mi da postanem osoba koja sam oduvijek želio/la biti.	1	2	3	4	5
16. Moja porodica je sigurna da ću uspjeti ostvariti karijeru koju želim.	1	2	3	4	5
17. Odabirem karijeru koja će mi omogućiti da ostanem vjeran/na mojim vrijednostima.	1	2	3	4	5

18. Karijera koju sam odabrao/la će mi omogućiti obiteljski život kakav želim imati.	1	2	3	4	5
19. Sumnjam da ću naći karijeru koja mi odgovara.	1	2	3	4	5
20. Možda neću moći dobiti posao koji doista želim.	1	2	3	4	5

Koliko se slažete sa sljedećim tvrdnjama?	Uopšte se ne slažem	Donekle se ne slažem	Niti se slažem niti ne slažem	Donekle se slažem	U potpunosti se slažem
1. Dok razmišljam o različitim opcijama za karijeru identificiram svoje najjače strane.	1	2	3	4	5
2. Polako istražujem karijere koje mi nisu poznate, kako bih našao/la nekoliko njih i dublje ih istražio/la.	1	2	3	4	5
3. Razmišljam o tome kako bih se uklopio/la u različite karijere.	1	2	3	4	5
4. Pokušavam steći mnogo različitih iskustava kako bih pronašao/la nekoliko poslova koji bi mi odgovarali.	1	2	3	4	5
5. Razmišljam što bih mogao/la učiniti kako bih poboljšao/la šanse za ulazak u željenu karijeru.	1	2	3	4	5
6. Razmišljam o različitim poslovima koji bi mi se mogli svidjeti.	1	2	3	4	5
7. Prikupljam informacije o potrebnom obrazovanju za karijeru koja me najviše zanima.	1	2	3	4	5
8. Držim otvorene mogućnosti za karijere koje bi mi se mogle učiniti privlačnim.	1	2	3	4	5
9. Držim opcije otvorene dok razmišljam o mnogim različitim karijerama.	1	2	3	4	5
10. Pokušavam pronaći ljude sa kojima dijelim iste karijerne interese.	1	2	3	4	5
11. Razmišljam o svim aspektima posla koji su mi važni.	1	2	3	4	5

8.2 SKALA RADNOG AFEKTIVITETA

Jednog dana, kada počnete raditi, što mislite koliko često ćete osjećati:	Nikada	Vrlo rijetko	Ponekada	Često ili gotovo uvijek
1. Sreću	1	2	3	4
2. „Zaljubljenost“ u svoj posao	1	2	3	4
3. Ponos	1	2	3	4
4. Zabavu	1	2	3	4
5. Uplašenost	1	2	3	4
6. Mržnju	1	2	3	4
7. Postiđenost	1	2	3	4
8. Tugu	1	2	3	4
9. Ljutnju	1	2	3	4
10. Gađenje	1	2	3	4
Jednog dana, kada počnete raditi, što mislite koliko često ćete:	Nikada	Vrlo rijetko	Ponekada	Često ili gotovo uvijek
1. Biti uspješni na poslu				
2. Imati dobre odnose sa kolegama	1	2	3	4
3. Lako obavljati svoj posao	1	2	3	4
4. Imati dobre odnose sa šefom	1	2	3	4
5. Gubiti poslove	1	2	3	4
6. Imati problema da uskladite posao sa privatnim životom	1	2	3	4
7. Teško zadržavati posao	1	2	3	4

8.3 SKALA SAMOPROCJENE

Ispod se nalazi nekoliko izjava o vama sa kojima se možete slagati ili ne slagati. Koristeći navedenu skalu, stavljanjem odgovarajućeg broja na predviđenu liniju, označite jačinu svog slaganja sa navedenim izjavama.

1. Uopšte se ne slažem
2. Ne slažem se
3. Niti se slažem, niti se ne slažem
4. Slažem se
5. U potpunosti se slažem

Koliko se slažete sa navedenim tvrdnjama?	Uopšte se ne slažem	U glavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne	U glavnom se slažem	U potpunosti se slažem
1. Siguran/na sam da ću postići uspjeh koji zaslužujem.	1	2	3	4	5
2. Ponekad se osjećam depresivno.	1	2	3	4	5
3. Kada nešto pokušam, u većini situacija to bude uspješno.	1	2	3	4	5
4. Kada ne uspijem, osjećam se bezvrijedno.	1	2	3	4	5
5. Zadatke izvršavam uspješno.	1	2	3	4	5
6. Ponekad osjećam da nemam kontrole nad svojim radom.	1	2	3	4	5
7. Generalno, zadovoljan/na sam sobom.	1	2	3	4	5
8. Sumnjam u svoje sposobnosti.	1	2	3	4	5
9. Ja određujem o tome šta će se događati u mom životu.	1	2	3	4	5
10. Nemam kontrolu nad uspjehom u mojoj karijeri.	1	2	3	4	5
11. Uspješno se nosim sa svojim problemima.	1	2	3	4	5
12. Postoje trenuci kada stvari izgledaju sumorno i bez nade za mene.	1	2	3	4	5